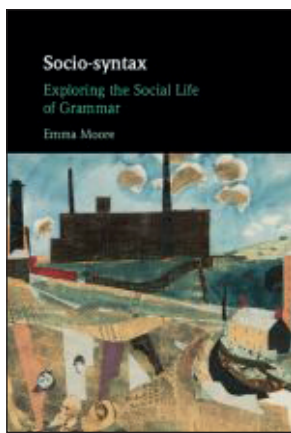

Erdélyi Kiara

Emma Moore: *Socio-syntax. Exploring the Social Life of Grammar*

CAMBRIDGE. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2023. 280 OLDAL

A nyelvtan mint dinamikus társas gyakorlat

A két évtizednyi kutatómunkán alapuló *Socio-syntax* a grammatika „társas életének” felfedezésére hívja az olvasót, bemutatva, hogy a nyelvtan korántsem statikus és merev szabályrendszer, hanem fluid és rugalmas társas erőforrás. Az ember társas lény: természeténél fogva mindig valamilyen módon viszonyul más személyekhez vagy csoportokhoz – például azonosul velük, vagy elhatárolódik tőlük –, és ezt nyelvileg is hozzáférhetővé teszi. A középiskolai környezetet kutatási terepül választó Moore azt vizsgálja, hogy *a nyelvtan mint dinamikus társas gyakorlat* hogyan vesz részt ebben a folyamatban: „Vajon hogyan fejezzük ki a társas jelentést a nyelvtan segítségével?”.

A kötetet – némileg paradox módon – a végéről érdemes olvasni. Az ugyanis csak az utolsó fejezetben kap érdemi kifejtést, hogy a kutatás társadalmi téje valójában nem más, mint a nyelv és a személyiség szabadsága. A szerző meglátása szerint a nyelv elválaszthatatlan az egyéni identitástól és stílustól, a nyelvhasználat szigorú szabályozása pedig – különösen iskolai környezetben – a személyiségfejlődés és az önkifejezés korlátozásához vezet. A nyelvpedagógia számára is tanulságos, könyv végi aforizma szerint, „ha az ember azt mondhatja, amit akar, úgy, ahogyan akarja, az rendkívül felszabadító” (209; ez és a továbbiak a saját fordításom – E. K.). De valóban használhatjuk-e a nyelvtani szerkezeteket teljesen szabadon – olyan módon is, amely nem következik társadalmi helyzetünkből? A monográfia üzenete, hogy a nyelvtani változatosság teljességgel nem mutatható be a merev határokat rögzítő horizontális (a nyelvjárásokhoz kötött) és vertikális (a társadalmi rétegekhez és csoportokhoz kötött) dimenziók mentén, hiszen a beszélők olykor előre megjósolhatatlan módon, a társadalmi rétegzettségétől és/vagy a területi hovatartozástól függetlenül használnak bizonyos nyelvi erőforrásokat annak érdekében, hogy ezeket önkifejezésük szerves részévé tegyék.

A monográfia célja, hogy változást kezdeményezzen a nyelvtanról és a nyelvtantanításról szóló gondolkodásban, teret nyitva olyan új elemzési keretek és módszertani javaslatok előtt, amelyek elősegítik a nyelvi sokféleség többszörös motiváltságának az elfogadását és megértését. A kötet alapját képező etnográfiai kutatás helyszíne egy északnyugat-angliai középiskola (a Midlan High álnévű intézmény, a továbbiakban M. H.), ahol a szerző 12–13 éves serdülő lányok beszédmódjait vizsgálta. A kamaszokkal készített interjúk során a nyelvhasználat, illetőleg a társas jelentés és az egyéni identitás összefüggéseit, valamint a fiatalok nyelvi tudatosságát elemezte, különös tekintettel arra, miként formálja beszédmódjukat az egyes diákcsoportokhoz való tartozás, azaz a csoportidentitás.

A *Socio-syntax* a szociolingvisztika harmadik hullámának szemléletét képviseli, ugyanakkor a variációs szociolingvisztika hagyományait is őrzi. A variációs szociolingvisztikát William Labov dolgozta ki az 1960-as

években, aki a nyelvi sokféleség társas motiváltságát hangsúlyozta a véletlenszerűségnek magyarázóértéket tulajdonító strukturalista állásponttal szemben (Kontra 2018: 4–5). A szociolingvisztika első szakaszában az eleve adottnak tekintett társadalmi tényezők (például iskolázottság, életkor, lakóhely) és a nyelvhasználat összefüggései kerültek a figyelem középpontjába. Az 1980-as évektől azonban egyre inkább a társas jelentés közös létrehozása, valamint az egyéni identitás és stílus nyelvi megjelenítése vált hangsúlyossá. A taxonomikusan osztályozott nyelvváltozatok helyett a beszélő alkotó tevékenysége vált fontossá, az érdeklődés pedig a társas jelentés és az egyéni identitás kontextusában megfigyelhető nyelv- és stílushasználat motivációi felé irányult (Bartha–Hámori 2010: 301–302). A szociolingvisztika harmadik hulláma egy, a 21. században kialakult irányzat. Egyik központi képviselőjének, Eckertnek a szavaival élve: „a stílus minden megnyilatkozásban benne rejlik, és a beszélőt a társas világhoz köti” (Eckert 2019: 752 – idézi Moore 2023: 27).

A *Socio-syntax* az első olyan munka, amely a társas jelentés és a szintaktikai változó közötti összefüggések átfogó leírására vállalkozik az angolban. A társas jelentés az a jelentéstartalom, amely információt közvetít a beszélő származásáról, neméről, életkoráról, társadalmi csoporthoz való tartozásáról, attitűdjéről, stílusáról, vagyis általában a társas szerepéről. A szerző ezeket a jelentéseket a *persona* (karakterológiai alakzat) és az *indexikalitás* fogalmain keresztül tárja fel. Megközelítésében a *persona* egy olyan kontextusfüggő, grammatikai és stilisztikai eszközökkel kialakított nyelvi identitásprofil, amelyen keresztül a beszélők társadalmi értékeket és attitűdöket fejeznek ki. A *persona* karakterológiai alakzatként (Agha 2005) működnek, olyan nyelvileg közvetített társadalmi típusok, amelyekhez sztereotip értékek társulnak. Például az a kommunikáló fél, aki gyakran használ szlengkifejezéseket, nemcsak egyéni stílusáról ad számot, hanem egyúttal a „vagány”, „lázadó” karakterológiai alakzatokat is megidézi. A karakterológiai alakzatok az indexikalitás folyamatában jönnek létre: ekkor a nyelvi változót összekapcsoljuk azokkal a társadalmi értékekkel, amelyeket bizonyos tipikus beszélőkkel asszociálnak. A nyelvi változó a variációs szociolingvisztika egyik központi fogalma, az a nyelvi elem, amelynek különböző kiejtési, grammatikai vagy lexikai változatai (variánsai) vannak, és ezek társadalmilag és/vagy stilisztikailag meghatározott módon váltakoznak (Labov 1972: 8–10, 237–238). A variánsok funkcionálisan ekvivalensek, a köztük való választás a beszélő identitásáról és értékelő attitűdjéről ad számot. Míg korábban a variációs szociolingvisztikai kutatások homlokterében elsősorban a fonológiai változók (például az /r/ ejtése a New York-i angolban; Labov 2006) álltak – részben azon feltételezés alapján, hogy a szintaktikai egységek csak kevésbé képesek társas jelentést hordozni (Labov 2001: 28) –, Moore munkája markáns elmozdulást jelent ebben a paradigmában. Példákkal alátámasztott elemzései igazolják, hogy a grammatikai szerkezetek, köztük a szintaktikai variánsok is társas jelentéssel rendelkeznek, és ezért a variációs szociolingvisztika vizsgálati alapegységeinek tekintendők.

A *Socio-syntax* cím a grammatikai szerkezetek társas beágyazottságára irányítja a figyelmet. A szintaxis központi szerepe és a szintaktikai egységek autonóm kategóriaként való rögzítése akár hasznos lépésként is értékelhető abban a tekintetben, hogy plasztikusan utal a kötet hiánypótló jellegére – mégpedig arra, hogy a *Socio-syntax* elsőként ad átfogó elemzést a szintaktikai szerkezetek társas jelentéséről. Moore fogalmai szerint „a nyelvten az a mód, ahogyan megszólalásainkat strukturáljuk azáltal, hogy (1) értelmes nyelvi egységeket (morfémákat) szóalakokká kombinálunk, és (2) a szóalakokból értelmezhető egységeket (mondatokat) alkotunk” (Moore 2023: 7). A valós nyelvhasználatot kutató kognitív nyelvészet azonban vitatja a szintaxis autonóm komponensként való kezelését (Langacker 1987: 2–3), és inkább úgy fogalmaz, hogy a nyelvten szimbolikus természetű, minthogy különböző komplexitású forma-jelentés párokból áll, ezek a párok pedig ugyanazon szemantikai elvek mentén működnek, a toldalékok, a szavak és a mondatok alapszerkezetükben azonos jellegűek (Tolcsvai Nagy 2017: 56). A Moore által megadott nyelvtenfogalom gyengíti a monográfia társas jellegét hangsúlyozó érvrendszerét, mivel ez nem korrelál a beszélő valós, köztes átmeneteket is megengedő nyelvi tapasztalatával. A nyelvi rendszer hierarchikus ábrázolása és annak kritikátlan elfogadása, hogy a beszélő minden alkalommal alulról felfelé (a kisebb elemekből) építkezve hozza létre az összetett

grammatikai szerkezeteket, abba a hagyományos strukturalista kánonba illeszkedik, amely máig is jelen van a magyar köznevelésben. A könyv társas kiindulópontja és nyelvpedagógiai paradigmaváltásra való igénye ezért jelen pillanatban csak némi nehézségek árán egyeztethető össze a szerző által közölt definícióval. Az olvasó számára hiányérzetet okoz továbbá, hogy a *socio-syntax* megnevezés nincs beépítve a kutatásba sem elméleti, sem gyakorlati szinten, ráadásul annak pontos jelentésmegadása is elmarad. A találó szóösszetétel egyetlen alkalommal sem fordul elő a szövegben, így azon kívül, hogy felkeltse a figyelmet, nincs számottevő funkciója.

A kötet felépítése gondosan megválasztott szerkezetet követ, és lépésről lépésre vezeti be az olvasót a grammatikai szerkezet társas jelentésének a vizsgálatába. A munka nyolc fejezetből áll, a fejezetcímek gyakran kérdésfeltevés formájában jelennek meg, segítve az olvasói értelmezést és eligazodást.

Az 1–3. fejezet az elmélet felől közelíti meg a kérdéskört. Itt képet kapunk a téma relevanciájáról és fontosságáról (1. fejezet), az etnográfiai kutatás helyszínét adó középiskola külső (térbeli és társadalmi), valamint belső, társas szerveződéséről (2. fejezet), továbbá a nyelvtani változók társas jelentésének a különböző forrásairól is (3. fejezet).

A kötet 4–7. fejezetei egy-egy empirikus elemzést mutatnak be négy vizsgált nyelvtani jelenségről, az M. H.-ba járó kamaszlányok nyelvhasználatát illetően. A 4. és az 5. fejezetben a szerző az erősen stigmatizált morfolexikai és morfoszintaktikai egységeket vizsgálja, míg a 6. és a 7. fejezetben a ritkábban elemzett, strukturalista kiindulópontból jól definiálható szintaktikai egységekre irányítja a figyelmet. Egyebek között a következő nem standard változókat elemzi: (1) az angol múlt idejű létige azon használatát, amikor a *was* helyett szisztematikusan megjelenik a *were*, függetlenül az alany számától és személyétől, például: *I were happy*; (2) a kettős tagadást, például: *I didn't do nothing*; (3) a magyarban az „ugye?” kérdő szerkezettel ekvivalens angol nyelvi megvalósulásokat, például: *It's like me, Lindsey and Emily are like a tight group, aren't we?*

A 8. fejezet a kutatás társadalmi hasznát összegzi. Moore ebben a fejezetben az angol közoktatás nyelv- és pedagógiaszemléletének a problémáit tárgyalja. Mindenekelőtt azt nehezményezi, hogy az angol oktatási rendszer nem veszi figyelembe a nyelvtani változók társas szerepét, továbbá a standard és a nem standard beszéd módok között is éles határt von. Bár a szerző nem vitatja az oktatáspolitikai azon célját, hogy idővel minden gyermek képes legyen a standard angol nyelv használatára, ennek elérését nem a jelenleg is alkalmazott, sok esetben a nyelvi ideológiák konstruálásához és bizonyos beszéd módok stigmatizáltságához vezető módszerekkel képzei el. Ahelyett, hogy kizárólag a standard nyelvváltozatra építene, a valós nyelvhasználatból kiindulva, a változatos nyelvi repertoárt kiaknázva fejlesztené a tanulók nyelvi tudatosságát és készségeit, a transzlingváló pedagógiai orientációból fakadó tevékenységekhez hasonlóan (Heltai 2020).

A szerző új módon rendszerezi a grammatikai változók társas jelentésének az eredetét. Átjárható határokkal dolgozva összesen három forrástípust különít el:

- azokat a grammatikai szerkezeteket, amelyek társas jelentése a nyelvi elem szemantikájából és/vagy pragmatikájából ered (szemantikai-pragmatikai típus);
- azokat, amelyek társas jelentése indexikálás útján alakul ki (karaktertípus-asszociáció, ehhez lásd Agha 2005 karakterológiai alakzatait);
- és végül azokat, amelyek társas jelentése a hangszimbolizmusban, a fonetikai variánsok társas jelentést közvetítő szerepében gyökerezik (hangszimbolizmus).

Ezek a forrástípusok nem külön-külön léteznek, az adott nyelvtani változó társas jelentése egyszerre akár több forrásra is visszavezethető. Moore javaslata szerint a társas jelentés nem előre adott és statikus, hanem dinamikus alakuló reprezentáció, amelyet a beszédhelyzet, a beszélői szándék és a nyelvi környezet együttesen formál. Ugyanaz a nyelvtani szerkezet különböző kontextusokban más és más társas jelentést is

kifejezhet attól függően, hogy éppen melyik hatás dominál: a szemantikai-pragmatikai, a karakterológiai vagy a hangtani.

A szemantikai-pragmatikai típusra az angolban jó példa az úgynevezett *tag question* (például: *It's cold, isn't it?*), amelynek magyar megfelelője az „ugye?”, „nem?”, illetve a „nemde?” típusú kérdő szerkezet, például: *Hideg van, ugye/nem/nemde?*. Ez a kommunikációs megoldás egyszerre állítás és kérdés is, amellyel általában válaszra késztetik a hallgatót. Moore és Podesva (2009) korábbi kutatása alapján a beszélők ezt a szerkezetet különböző pragmatikai célokra használták: volt, aki barátságos megerősítést kért vele, más pedig hatalmi nyomást gyakorolt általa, kikényszerítve a másik egyetértését.

Más nyelvtani variánsok, például a kettős tagadás vagy a múlt idejű létige egyes vagy többes számú alakja (*were* vagy *was*) közötti választás, illetőleg az ezekhez kötődő társas jelentés inkább indexikális úton alakul ki. Ezekhez a beszélők bizonyos karaktertípusokat (személyiségtípusokat) társítanak, például azt a személyt, aki az *I were* szerkezetet használja, a közösség egyfajta „lázadó, a sulival dacoló” figurának látja, míg ahhoz, aki a kettős tagadással él (például: *I didn't do nothing*) a „laza, nemtörődöm” attitűdöt társítják.

A hangszimbolikából eredő társas jelentést az angol *isn't it* helyett kiejtett *innit* változó példázza. Az *innit* használata szokásosan „laza” és/vagy „hanyag” megoldásnak tűnik, amely a változó hangzásbeli (akusztikai és artikulációs) sajátosságaiból fakad. A hangszimbolikán alapuló társas jelentés felismeréséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a hallgató magát a hangzó formát kösse konkrét társadalmi csoporthoz, a hangzás önmagában is társas indexszé válhat.

Amint szó volt róla, a nyelvtani szerkezetek társas jelentésére fókuszáló etnográfiai kutatás helyszíne az M. H.-nak nevezett középiskola volt, amely Boltonban, Nagy-Manchester megyében található, félig vidéki területen. A Midlan High nem elitiskola, hanem átlagos állami intézmény, ahol jól megfigyelhető a helyi közösség beszédnormái és az iskolában érvényesülő standard nyelvváltozathoz kapcsolódó elvárások közötti feszültség. Az iskola közegét adó városban ellentét feszül továbbá a középosztálybeli és a munkásosztálybeli értékeket valló lakók között is.

A szerző Boltonban nőtt fel, jól ismeri a várost, kötődik hozzá. A tanév során szinte minden tanítási napon ellátogatott az oktatási intézménybe, ahol több éven keresztül készített felvételeket serdülő lányok beszélgetéseiről. Mindvégig arra törekedett, hogy a tanulókat egyedi társas dinamikájukban örökítse meg. A fiatalok izgalmas lehetőségként tekintettek a felvételkedzésre, amivel naplószerűen dokumentálhatták saját tevékenységüket.

Az M. H.-ban eleinte három, majd négy, lányokból álló diákcsoport különült el: kezdetben a Kockák (*Geeks*), az Eden Village-iek (*Eden Villagers*) és a Menők (*Populars*), később pedig a Városiak (*Townies*) csoportja. A Kockák aktívan részt vettek az iskolai programokon, nyíltan beszéltek iskolai sikereikről, állandó beszédtemájuk a dolgozat és a házi feladat volt. Olyan identitást alakítottak ki, amellyel a Menőkkel szemben határozták meg magukat. A szerző egy helyen bevallotta, hogy fiatakként ő is a Kockák közösségét erősítette, és ennek tulajdonította, hogy a kutatás során e csoport tagjaival értett legkönnyebben szót. Az Eden Village-iek összetartozását a közös lakóhely erősítette. A tagok ambíciózusak voltak, de csak kevés iskolai foglalkozáson vettek részt, és hajlamosak voltak kisebb szabálysértéseket is elkövetni. A Menők igazi bajkeverők voltak: gyakran nagy létszámú csoportokban jelentek meg, és általában az iskolai verekedésekről beszélgettek. A Városiak a 10. osztályban váltak ki a Menők közül. Viselkedésük kiszámíthatatlan és kissé durva volt. Szokásosan bő nadrágot és puffdzsekit viseltek. Őket a többiek „lecsúszott” lányokként emlegették.

Nemcsak Boltonban, hanem az M. H.-ban is jelen volt a középosztálybeliek és a munkásosztálybeliek közötti szembenállás, bizonyos diákcsoportok szerveződésének éppen ez adta a motivációját: amíg a Menők közé a népszerű, középosztálybeli értékeket képviselő lányok, a Városiak közé a helyi, lázadóbb, munkásosztálybeli

identitással rendelkező lányok tartoztak. A diákcsoportok általában nemcsak beszédmódjukban, hanem fizikailag is elkülönültek egymástól, az iskola különböző tereit (például udvar, folyosó, büfé) részesítették előnyben: a Menők frekvenciát, mindenki számára jól látható, a Városiak pedig rejtettebb, kevésbé megfigyelhető tereket sajátítottak ki.

Az M. H.-ban végzett kutatás rámutatott, hogy a grammatikai változók nem kizárólagosan a társadalmi rétegzettség mentén váltakoznak, ezen a téren a csoportidentitás, az egyes (diák)csoportokhoz való tartozás is meghatározó tényező. Például az *I were happy* típusú nemstandard létigehasználata – a várakozásoknak megfelelően – valóban gyakoribb volt az alacsonyabb társadalmi osztályba tartozó diákok között, ám nem a társadalmi osztály volt az egyetlen és a legmeghatározóbb szempont. A Városiak – noha egyikük sem állt a társadalmi ranglétra legalján – szintén használták ezt a változót. Az eset jól szemlélteti a Moore által is bemutatott dinamikus beszédalakítás hármas feltételrendszerét: a lehetőség, a hozzáférés és a motiváció együttes hatását. A Városi lányok a társadalmi-gazdasági hierarchia közepén helyezkednek el, ám családi vagy kortársi környezetben már korábban is találkozhattak a *were* nem standard használatával. Lehetőségük volt tehát arra, hogy elsajátítsák, és szükség esetén mentálisan is hozzáférjenek a változóhoz. Az idősebb, főleg a munkásosztályhoz tartozó fiúkkal kapcsolatban álló Városiak számára a nyelvtani változó használata számos társas jelentést hordoz, vagyis egyúttal motiváltak is voltak a használatára: egyfelől pozitív viszonyulásukat fejezhették ki általa a munkásosztálybeliekhez, másfelől megerősíthették vele „lázadó” identitásukat, felrúgva az oktatási intézményben elvárt viselkedési normákat.

A monográfiában megkérdőjeleződik az a hazai oktatási viszonyokat is meghatározó diskurzus, amely standard és nem standard kategóriákra bontja a nyelvtant. A standard és nem standard dichotómia azt sugallja, hogy a társadalmi érvényesüléshez a beszélőknek elegendő csak váltani a két beszédmód között. Ez az „átkapcsolás” azonban eleve nem jelenthet megoldást a köznevelésben, mert – amint arra Moore kitér – a nyelvtan nem szabályrendszer, hanem választási lehetőség, így azt a közösségi jelentésalkotás egyik formájaként szükséges elfogadnunk, olyan többtényezős és dinamikus repertoárként, amelynek mindegyik szerkezetvariánsa sajátos stílusértékkel és társas jelentéssel rendelkezik.

A saját élettapasztalatait is kutatási erőforrássá tevő Moore hatásosan és közérthetően mutatja be a monográfia alap gondolatát, miszerint a nyelvtan társas élete is legalább olyan gazdag és árnyalt, mint a fonetikai és a fonológiai változóké. A könyv fő tézise, hogy minden ember tudatosan képes alakítani grammatikáját. Ennek társas haszna abban rejlik, hogy nyelvhasználatunkban alkalmazkodunk más, számunkra vonzó közösségekhez.

A *Socio-syntax* alapvető tanulságokkal szolgál a pedagógusoknak, különösen azok számára, akik a nyelvpedagógia területén érdekeltek. A kötet értékét csak tovább növelné a beszélés és a nyelvtudás társas természetével összhangban álló nyelvtanfogalom kidolgozása, illetőleg a *socio-syntax* terminusnak a szociolingvisztikába és a nyelvpedagógiába történő módszeres bevezetése.

Irodalom

- Agha, Asif 2005. Voice, footing, enregisterment. *Journal of Linguistic Anthropology* 15(1): 38–59. <https://doi.org/10.1525/jlin.2005.15.1.38>
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 134(3): 298–321.
- Eckert, Penelope 2019. The limits of meaning: Social indexicality, variation, and the cline of interiority. *Language* 95(4): 751–776. <https://doi.org/10.1353/lan.2019.0072>
- Heltai János Imre 2020. *Transzlingválás – Elmélet és gyakorlat*. Gondolat Kiadó. Budapest.

- Kontra Miklós 2018. A 90 éves William Labov, a társadalmilag reális nyelvészet megalkotója. *Magyar Nyelv* 114(1): 1–22. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.1.1>
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Labov, William 2001. *Principles of Linguistic Change. Vol. II. Social Factors*. Wiley-Blackwell. Malden.
- Labov, William 2006. *The Social Stratification of English in New York City*. Second Edition. Cambridge University Press. Cambridge.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press. Stanford.
- Moore, Emma – Podesva, Robert P. 2009. Style, indexicality, and the social meaning of tag questions. *Language in Society* 38: 447–485. <https://doi.org/10.1017/s0047404509990224>
- Moore, Emma 2023. *Socio-syntax: Exploring the Social Life of Grammar*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781108921299>
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 23–71.

Kiara Erdélyi: Grammar as a dynamic social practice

Kulcsszók: szociolingvisztika, nyelvpedagógia, grammatika, társas gyakorlat, jelentésalkotás

Keywords: sociolinguistics, language pedagogy, grammar, social practice, meaning construction

Az írás szerzőjéről

Erdélyi Kiara

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

ehkiara[kukac]student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0007-9668-3561>